

ВІЗІЇ ГАНСА ГРОССА: КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Митрофанов І. І., Светлічний І. В.

ВСТУП

Візії Г. Гросса в кримінально-правовій юстиції стосуються його фундаментального внеску в розвиток криміналістики як самостійної науки. Професор кримінального права Чернівецького університету Г. Гросс (1847–1915) є одним із засновників криміналістики, у праці «Керівництво для судових слідчих суддів як система криміналістики» (*Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*, 1893) запропонував системний підхід до розслідування кримінальних правопорушень. За концепцією Г. Гросса, предмет криміналістики – це вивчення двох видів діяльності: злочинної (включаючи психологічні аспекти поведінки правопорушників, способи вчинення злочинів) та діяльності слідчого (судового слідчого). Система криміналістики, на його думку, має будуватися за аналогією з кримінальним правом: загальна частина та особлива частина¹.

Г. Гросс наголошував на науковості, об'єктивності, використанні психологічних знань («Кримінальна психологія», 1898) для оцінки свідчень, надійності свідків і профілювання злочинців, а також на інтеграції криміналістики в кримінальний процес для ефективного встановлення істини. Його ідеї заклали основу сучасної криміналістики, підкресливши роль слідів, технічних засобів і психологічного підходу в юстиції, що нині застосовується у підготовці слідчих і суддів².

Визначити що таке відновне правосуддя – це складне завдання. Багато дослідників вважають відновне правосуддя суперечливим поняттям без чітких визначень меж, що ускладнює обмеження його суті конкретною програмою, практикою, філософією чи результатом (Делі, Пройетті-Скіфоні, Дюнкель та інші)³⁴. Згідно Ван Несс три основні принципи лежать в основі теоретичної

¹ Гросс Г. Керівництво для судових слідчих суддів як система криміналістики / пер. з нім. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.

² Волобуєв А. Ф. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85: ч. 4. С. 24–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3>.

³ Dünkel F., Horsfield P., Parosanu A. Research and selection of the most effective juvenile restorative justice practices in Europe: Snapshots from 28 EU member states (Tech. Rep.). *International Juvenile Justice Observatory*. 2015. URL: <https://repozytorium.bg.ug.edu.pl/info/book/UOGab0651b374744eb5a137843fffd8fc9f/>.

⁴ Dünkel F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. № 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsatz/2005/aufsatz_06_2005.pdf

основи відновного правосуддя: усунення шкоди, залучення зацікавлених сторін і трансформація відносин. Саме ці принципи відрізняють його від інших підходів у кримінальному правосудді, зазначають Ван Несс та Стронг⁵. Делі стверджує, що відновне правосуддя слід розглядати як механізм правосуддя, а не як альтернативу каральному правосуддю. Відновне правосуддя слід розглядати як один із низки інноваційних підходів до встановлення справедливості, які можна емпірично оцінити⁶.

На практиці відновне правосуддя має кілька форм, і різні програми поєднують його фундаментальні принципи. Медіація між жертвою і правопорушником є найпопулярнішим підходом відновного правосуддя як у Сполучених Штатах, так і за кордоном, зазначають Умбрейт і Армор⁷. Процесуальна взаємодія сторін спрямована на досягнення раціонального консенсусу щодо способів нівелювання шкоди, завданої правопорушенням. У цьому контексті «виправлення ситуації» набуває характеру активного каяття та реституції, що є критично важливим для соціалізації неповнолітніх. На відміну від жорсткої диспозитивності класичного покарання, наслідки медіації (реституція, суспільно корисні роботи або етико-правовий акт вибачення та прощення) не є шаблонними. Вони формуються як унікальний продукт правотворчості самих учасників, що легітимізує результати процесу в очах сторін. Історичні та герменевтичні передумови відновного правосуддя доцільно розподілити за періодами від стародавнього світу до сучасності (див. табл. 1).

Таблиця 1

Історичні та герменевтичні передумови відновного правосуддя

Період / Етап	Ключовий зміст	Зв'язок із сучасною ювенальною юстицією
Стародавній світ	Інтерес до відновлення прав потерпілого	Підґрунтя для медіації як альтернативи покаранню
Середньовіччя – Новий час	Перехід до зобов'язань правопорушника перед державою (інквізиційне правосуддя)	Критика традиційної парадигми
Друга половина XX ст. (1970-ті)	Формування сучасної моделі; критика офіційної юстиції та гуманізація	База пілотних програм
Сучасність	Інструмент протидії злочинності неповнолітніх	Потреба змін до законодавства

Джерело: складено авторами

⁵ Van Ness D. W., Strong K. H. Restoring justice: An introduction to restorative justice. Anderson Publishing Co. 2006. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003159773>.

⁶ Daly K. Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*. 2002. 4(1), 55–79. URL: <https://doi.org/10.1177/1462474022228464>.

⁷ Umbreit M. S., Armour M. P. Restorative justice dialogue: An essential guide for research and practice. Springer, 2010. 352 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=FPP4hkfxzj0C>.

У зв'язку з темою кримінологічні аспекти відновного правосуддя щодо неповнолітніх зазначимо, що візії Г. Гросса, хоч і орієнтовані на класичний (переважно репресивний) підхід, створюють важливу передумову для сучасних людиноцентричних і відновних практик. Г. Гросс першим системно ввів кримінальну психологію в роботу системи правосуддя, що дозволяє глибше розуміти мотивацію, вікові особливості та потенціал реабілітації правопорушників.

У відновному правосудді (медіація, примирення, програми відновлення шкоди) щодо неповнолітніх психологічний фундамент Г. Гросса допомагає здійснити перехід від встановлення вини (хоча визнання винуватості не є обов'язковим елементом у національній моделі⁸), до конструктивного залучення усіх стейкхолдерів (зацікавлених сторін). Ця модель базується на інтеграції глибинних психологічних інсайтів у площину права, що дозволяє реалізувати принцип «найкращих інтересів дитини» та сформулювати «дружній» формат юстиції. Такий підхід не заперечує, а діалектично доповнює класичну методологію Г. Гросса, вибудовуючи детерміновану послідовність: від об'єктивного криміналістичного з'ясування обставин правопорушення до застосування відновних процедур, спрямованих на ресоціалізацію суб'єкта.

Попри те, що системний та емпірико-психологічний підхід Г. Гросса не містив репаративної складової у її сучасному розумінні, він заклав фундаментальні методологічні презумпції для гуманізації кримінально-правової юстиції. Гросівська концепція «пізнання людини» як центрального елемента розслідування стала ґносеологічним підґрунтям для пізніших людиноцентристських практик. Митрофанов І. І. зазначає, що окремий масив проблем становить філософія кримінальної відповідальності. Остання залишається правовою абстракцією: на відміну від «покарання» термін «відповідальність» вживається в Кримінальному кодексі України (КК) без законодавчого визначення. Поєднання цих двох категорій у вітчизняному КК є унікальною світовою практикою, потенціал якої ще не до кінця осмислений⁹.

Таким чином, теоретичні здобутки Г. Гросса не вступають у суперечність із сучасними гуманістичними трендами, а слугують стійким базисом для еволюційного переходу від каральної юстиції до відновної. В контексті ювенальної кримінології це трансформує кримінальну відповідальність із механізму ізоляції на інструмент соціально-правової реабілітації, де покарання поступається місцем конструктивному діалогу та усвідомленому каяттю.

1. Кримінологічне підґрунтя відновного правосуддя

Традиційна каральна модель кримінальної юстиції зосереджується переважно на встановленні вини та застосуванні заходів кримінально-правового впливу, тоді як відновне правосуддя щодо неповнолітніх орієнтується на примирення, відшкодування шкоди, відновлення соціальних

⁸ Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення : Наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

⁹ Митрофанов І. І. Механізм кримінально-правового регулювання : монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. 480 с.

зв'язків і зниження психологічного травмування неповнолітніх учасників провадження¹⁰.

У межах сучасної парадигми кримінальної відповідальності неповнолітніх особливої ваги набуває теорія реінтегративного сорому (reintegrative shaming) Дж. Брейтвейта (1989 р.), що постає фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям відновного правосуддя. Ця концепція пропонує альтернативну візію механізму превенції рецидивної злочинності через призму соціально-психологічної корекції особи. На відміну від карального підходу, де сором є інструментом стигматизації та маргіналізації правопорушника, реінтегративна модель базується на засадах «гуманного осуду».

Процесуальна справедливість – ще одна теорія, запропонована Томом Тайлером, показує чому відновне правосуддя може впливати на рецидивізм¹¹. Згідно з його теорією процесуального правосуддя, сприйняття справедливості акторами системи кримінального правосуддя є важливим, оскільки громадяни частіше співпрацюють і приймають результат своєї справи, якщо вважають, що з ними поводитися справедливо. Іншими словами, хоча результати важливі, процес або спосіб, у який вирішуються питання, мають важливі наслідки. Коли люди позитивно сприймають систему, вони з більшою ймовірністю дотримуватимуться закону в майбутньому. Тривалість відновних процесів також мають значення, оскільки Ліпсі та Вілсон виявили, що ефективні процеси тривали щонайменше 23 тижні¹².

У дослідженні Леврант та інші стверджують, що єдина криміногенна потреба, на яку спрямовані програми відновне правосуддя – це перегляд систем цінностей молоді шляхом розвитку емпатії до жертв¹³. Як зазначає Дейлі, очікування того, що відновне правосуддя може спричинити значні зміни в людях, як часто стверджують багато прихильників, насправді є міфом¹⁴. Жертви зазначили, що мають більше задоволення та сприйняття справедливості, ніж їхні колеги з контрольної групи. Молоді учасники, які брали участь у програмах відновне правосуддя, зазначили вищий рівень сприйняття справедливості порівняно з молоддю, яка не була включена до цих програм. Молоді учасники також зазначали більшу задоволеність та менш підтримуючі

¹⁰ Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254–257. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/63.pdf;

Малець О. О., Светлічний І. В. Кримінально-правова протидія злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя: практичні аспекти. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. Т. 2, № 4. С. 108–112. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-108-112. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/111>.

¹¹ Lanni A. Taking restorative justice seriously. *Buffalo Law Review*. 2021. 69(3), 635. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3797755.

¹² Lipsey M. W., Wilso D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. 1998. pp. 313–345.

¹³ Levran S., Culle, F. T., Fulton B., Wozniak J. F. Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited? *Crime & Delinquency*, 1999. 45(1), 3–27.

¹⁴ Daly K. What is restorative justice? Fresh answers to a vexed question. *Victims & Offenders*. 2016. 11(1), 9–29.

ставлення до правопорушень, хоча ці результати не були статистично значущими.

Такі результати підтверджують вплив відновного правосуддя, а також можуть бути одним із пояснень, чому відновні програми впливають на рецидив. Іншими словами зростання сприйняття справедливості та задоволення процесами відновне правосуддя може стимулювати дотримання закону в майбутньому. Існують і певні недоліки, так, у згаданих країнах основною метою державного фінансування відновних програм є зменшення майбутньої шкоди або, загалом, покращення громадської безпеки. Отже, щоб виправдати своє існування, програми відновного правосуддя зазвичай прагнуть продемонструвати ефективність щодо рецидиву під час оцінки. Інші, можливо, похвальні цілі, такі як задоволеність жертв процесом і результатами, стають другорядними або частіше повністю ігноруються, незважаючи на їхнє значення для теоретичних основ відновного правосуддя¹⁵.

Результати згаданого дослідження Кімбрелл та ін. (2022) виявили, що програми відновне правосуддя ефективні у зменшенні рецидиву. Однак автори виявили значну гетерогенність результатів у різних дослідженнях. Найякісніші дослідження, тобто рандомізовані контрольовані дослідження та якісні квазіексперименти, мали загальний середній ефект, який фактично був нульовим.

Найчастіше присутні елементи програми в дослідженнях включали присутність фасилітатора/медіатора (71%), особисту зустріч (69%), накази про відшкодування (64%), присутність жертви (59%), відновлювальну угоду (55%), вимогу громадських робіт (57%) та участь членів родини (49%). Менш частими елементами програми були передконференція/медіація (33%), участь громади (33%), вибачення (письмове або усне) (27%) та подальше виконання вимог (24%). Рідкісними елементами програми були персональні послуги жертвам, непряма або шатл-медіація, групи або заняття з емпатії жертв, а також використання сценарію.

Отже, перспективи відновного правосуддя в Україні пов'язані з його поступовою інституціоналізацією через пілотні програми, зокрема Програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, запроваджену наказом від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, а також через Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року¹⁶. У цьому контексті криміналістичні підходи Г. Гросса можуть розглядатися не лише як інструмент доказування, а і як допоміжна основа для гуманізації досудового провадження, зокрема для глибшого розуміння мотивації неповнолітнього, оцінки ризиків повторної протиправної

¹⁵ Kimbrell C., Wilson D., Olaghere A. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: An updated systematic review and meta-analysis for effectiveness. *Criminology and public police*. 2023. С. 161–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12613>

¹⁶ Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-strategii-zakhystu-prav-dytyny-u-sferi-iustytitsii-na-period-do-2028-t140>.

поведінки та підготовки до відновних процедур. У цьому контексті криміналістичні підходи Г. Гросса в архітектоніці відновного правосуддя зумовлюють імперативну потребу в імplementації поглибленого психолого-антропологічного аналізу особи неповнолітнього правопорушника. Такий діагностичний інструментарій виступає основним презумптивним чинником забезпечення ефективності процедури медіації, трансформуючи її з нормального акту примирення в дієвий механізм ресоціалізації та реституції порушеного правопорядку через призму гуманізації кримінальної відповідальності. Це вперше в Україні реалізується на рівні пілотних проєктів 2024 року з акцентом на зупинення досудового розслідування при успішній медіації, що відповідає європейським стандартам і формує нову культуру діалогу в ювенальній юстиції.

Від 9 вересня 2024 року в Україні розпочато реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» в межах програми проводиться медіація між потерпілим і неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим¹⁷.

Водночас у контексті ювенальної юстиції ідея узгодження процесуальних механізмів із відновними практиками (зупинення досудового розслідування) не втрачає наукової актуальності, адже чинна модель кримінального провадження поки що не повною мірою враховує потребу в гнучких процедурах. Хоча ідея зупинення досудового розслідування у зв'язку з реалізацією відновних процедур видається привабливою з позицій гуманізації ювенальної юстиції, вона є процесуально специфічною, оскільки кримінально-процесуальне законодавство України встановлює вичерпний перелік підстав такого зупинення, який не підлягає розширювальному тлумаченню. У зв'язку з цим медіація може розглядатися не як автономна підстава для зупинення провадження, а як процедура, що потребує окремого узгодження з механізмами досудового розслідування¹⁸.

Відсутність імперативного зв'язку між успішною реалізацією відновної програми та процесуальним рішенням про закриття провадження створює ситуацію правової невизначеності. Стагнація досудового розслідування замість його автоматичної детермінації результатами примирення нівелує стимулюючу функцію кримінальної відповідальності. Спостерігається недостатня конвергенція криміналістичної техніки з людиноцентристськими процедурами. Відсутність спеціалізованих протоколів слідчих дій, адаптованих до психофізіологічних особливостей неповнолітніх у відновному контексті, ускладнює перехід від ретрибутивного до відновного правосуддя. Недостатня законодавча експлікація інституту виведення з кримінального процесу обмежує

¹⁷ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Судова влада України. 2024. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1659943/>.

¹⁸ Барган С. С. Проблеми нормативного регулювання процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.98>.

можливості індивідуалізації юридичного впливу, залишаючи дитину в межах традиційного репресивного циклу. Дефіцит спеціальних відновних компетенцій у суб'єктів правозастосування в сукупності з відсутністю системного моніторингу пілотних проєктів створює загрозу «процесуальній імітації», де відновлення стає формальною ознакою, а не сутнісним змістом трансформації особистості.

Теоретичні положення Г. Гросса не втрачають своєї актуальності, а навпаки – слугують аксіологічним фундаментом для еволюції сучасної криміналістики. Проте в умовах трансформації правової системи України його ідеї потребують творчої реінтерпретації. Йдеться про перехід від суто техніко-пізнавального вивчення злочину до глибокого розуміння особистості неповнолітнього як суб'єкта відновлення правопорядку. Ефективна імплементація відновного правосуддя вимагає подолання формально-юридичних бар'єрів та перетворення медіаційної угоди на юридичний факт, що безпосередньо зумовлює трансформацію кримінально-правових відносин¹⁹.

2. Праксеологічний аспект та стратегія імплементації відновної парадигми в Україні

Правова ментальність, сформована під впливом історичних трансформацій (від імперських до радянських), виступає системним гальмом для переходу від каральної парадигми до відновного правосуддя щодо неповнолітніх. За результатами дослідження Trust in Justice²⁰ виявлено певні фактори (перешкоди).

Патерналізм (пріоритет особистих зв'язків над формальними процедурами) перетворює відновні програми на інструмент неофіційного вирішення справ. Замість добровільного примирення жертви та неповнолітнього право порушника процес стає предметом домовленостей поза правового поля, що нівелює принцип добровільності та рівності сторін. Недовіра до правових інституцій щодо будь-якого зовнішнього втручання блокує психологічну готовність до відновних практик. Неповнолітній чи його батьки сприймають медіацію не як шанс на реабілітацію, а як слабкість чи оману. Потерпілий, у свою чергу, відмовляється від діалогу, вважаючи, що «державний примус не захистить», що в свою чергу суперечить потребі об'єктивної оцінки мотивації учасників. Суспільство та потерпілі часто сприймають виведення неповнолітнього правопорушника з кримінального провадження через успішну медіацію не як гуманістичний прогрес, а як «безкарність», що провокує рецидив. Емпірично це підтверджується низьким рівнем підтримки відновних програм у громадських опитуваннях: погляд трансформується в вимогу суто карального правосуддя.

Інші фактори – толерантність до порушення закону, подвійність правосвідомості (формальне визнання норм і практичне ігнорування) та низька правова культура – посилюють ефект. Зазначене формулює певну проблему:

¹⁹ Церкуник Л. В. Підстави зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4 (93). С. 170–174. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-170-174>.

²⁰ Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey, December 2011. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf.

візії Гросса забезпечують наукове підґрунтя розслідування, але без трансформації менталітету відновне правосуддя залишається декларативним, пілотні проєкти – формальними, а рецидив неповнолітніх – стабільним. Перспектива подолання, як показано нижче, можлива через системну правову освіту та зміну підходів, в інших випадках реформи ювенальної юстиції залишаться імітацією²¹.

Короткострокова перспектива (1–3 роки) передбачає оперативні, низькозатратні заходи, спрямовані на зміну поведінкових патернів суб'єктів юстиції та суспільства без радикального переписування законодавства. По-перше, обов'язкове впровадження спеціалізованих програм підвищення кваліфікації для слідчих, прокурорів, суддів і працівників пробації (з інтеграцією психологічних методів Гросса для профілювання неповнолітніх та оцінки ризику рецидиву). Це безпосередньо нівелює позапроцесуальні фактори, формуючи професійну етику добровільного діалогу. По-друге, розширення та системний моніторинг пілотних програм відновного правосуддя 2024 року (з обов'язковим залученням незалежних експертів). По-третє, інформаційні кампанії (включаючи заклади освіти) для підвищення довіри до медіації. Емпіричним підтвердженням ефективності таких підходів є зниження рецидиву на 15–25 % у країнах, що розпочинали з подібних заходів²².

Середньострокова перспектива (3–7 років) орієнтована на інституційну та нормативну трансформацію, що забезпечить відповідні позитивні зміни у ментальності. Інтеграція відновного правосуддя в програми правової освіти та професійної підготовки (для формування нової молоді). Паралельно – посилення антикорупційних механізмів у системі юстиції та міжнародна співпраця (адаптація норвезької моделі чи подібної моделі). Це створює синергію: криміналістика Гросса залишається базою, але слугує перехідним мостом до гуманістичної парадигми.

Звідси випливає, що подолання негативних чинників ментальності можливе за умови комплексного застосування освітньо-психологічних, нормативно-правових та інституційних інструментів, що сприятиме поступовому наближенню України до практик успішних світових юрисдикцій.

Результати опитування, проведеного у 2016 році Кімбрелл та ін., засвідчили, що переважна більшість респондентів (83%) підтримує необхідність інвестування юрисдикціями в альтернативи ув'язненню молоді, зокрема у програми, спрямовані на надання молодим особам можливостей відшкодування шкоди, завданої потерпілим і громадам²³.

²¹ Довганич В. А. Правова ментальність і причини корупції в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2024. Вип. 18(30). С. 15–21. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.18.30.15-21>.

²² Батиргарєва В. С. та ін. *Втягнення дітей у військові конфлікти: кримінально-правові та психолого-педагогічні механізми реагування* : матеріали регіон. наук.-практ. семінару. Харків : Право, 2024. 144 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411572>

²³ Kimbrell C., Wilson D., Olaghere A. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: An updated systematic review and meta-analysis for effectiveness. *Criminology and public police*. 2023. С. 161–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12613>.

ВИСНОВКИ

Компаративістський аналіз правових систем Німеччини, Польщі, Литви, а також Канади та Нової Зеландії дозволяє констатувати високий рівень інституціоналізації відновної парадигми у сфері ювенальної юстиції. У зазначених юрисдикціях детермінантою успішної імплементації відновних стратегій є відсутність системних ментальних бар'єрів та наявність усталених соціокультурних патернів, що сприяють гармонізації публічного та приватного інтересів. Легітимність кримінально-правової юстиції в транзитивних суспільствах детермінована рівнем суспільної довіри до інституцій поліції та суду. Для вітчизняного правового поля критичним викликом залишається низький показник сприйняття доброчесності (зокрема, за даними CPI 2024 від Transparency International – 36 балів), що створює онтологічний розрив між нормативним приписом та його суспільною рецепцією²⁴.

Для України це означає, що розвиток ювенального відновного правосуддя залежить не лише від процесуальних новацій, а й від зміцнення інституційної довіри, зниження корупційних ризиків і поступового відходу від домінування каральної парадигми.

Дослідження підтверджують зниження рецидиву на 20–40%, повне відшкодування шкоди та розвантаження судів завдяки підготовленим медіаторам, інституційній підтримці громад і культурним цінностям реабілітації (індіанські традиції в Канаді, конференції в Новій Зеландії, модель Норвегії)²⁵.

Підсумовуючи, успішність відновного правосуддя у світі – це не лише нормативна техніка, а й результат зрілої правової культури, де візії Гросса еволюціонували від чистої криміналістики до гібридної гуманістичної моделі, вільної від посттоталітарних ментальних деформацій²⁶. Гармонізація класичного кримінально-правового інструментарію з принципами відновного правосуддя дозволить Україні в середньостроковій перспективі здійснити парадигмальний зсув у ювенальній юстиції, забезпечивши перехід від метафізики покарання до етики відновлення.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено ревізію кримінологічних детермінант відновного правосуддя щодо неповнолітніх крізь призму інтелектуальної спадщини Г. Гросса. Обґрунтовано, що запропонований Г. Гроссом системний метод кримінальної психології й об'єктивізації процесу встановлення істини виступає методологічним фундаментом для сучасної гібридної моделі ювенальної юстиції. У межах цієї моделі інструментарій класичної криміналістики розглядається не

²⁴ Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey, December 2011. URL: https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf.

²⁵ Шминдрук О. Ф. Врахування результатів участі в медіації у кримінальному провадженні: міжнародний та національний досвід. *Наукові перспективи*. 2025. № 8 (62). С. 1105–1117. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8\(62\)-1105-1117](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8(62)-1105-1117).

²⁶ Ізотенко К. Т. Застосування відновного правосуддя як способу захисту прав і свобод людини та їх трансформація в умовах воєнного стану. *Правовий вісник*. 2025. № 3 (17). С. 155–162. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-17-C20>.

як самоціль карального впливу, а як прелімінарний етап реалізації відновної парадигми, що забезпечує доказову верифікацію події правопорушення. Встановлено, що відновне правосуддя експлікується як антропоцентрична онтологія права, яка зумовлює парадигмальний перехід від ретрибутивної телеології до ресторативної (відновної) архітекτονіки правосуддя.

Теорія реінтеграційної стигматизації (сорому) Дж. Брейтвейта та концепція процесуальної справедливості Т. Тайлера інтерпретуються як когнітивні механізми мінімізації кримінального рецидиву. Феномен зниження протиправної активності серед молоді пояснюється трансформацією деструктивного сорому у конструктивний інструмент соціальної реінтеграції та зростанням легітимності правової системи в очах суб'єкта через справедливу процедуру діалогу.

Наукова новизна результатів полягає у концептуальному обґрунтуванні еволюційної тягlosti візії Г. Гросса – від жорсткого криміналістичного детермінізму до гнучкої відновної моделі. Уперше у вітчизняному науковому дискурсі аргументовано імператив імплементації гібридної архітекτονіки відновного правосуддя в національну правову систему, що дозволяє конвергувати процедурну суворість із гуманістичним потенціалом медіації.

Дістали подальшого розвитку положення про аксіологічні та ментальні бар'єри транзиту до відновної парадигми в Україні, зокрема: 1) глибинний державний патерналізм; 2) інституційна дефіцитність (криза довіри до судових органів); 3) феномен амбівалентної правосвідомості (толерування правового нігілізму на фоні запити на справедливість). Визначено праксеологічну траєкторію розвитку інституту в коротко- та середньостроковій перспективі, що передбачає: інтеграцію відновної філософії у зміст вищої юридичної освіти; розроблення превентивних антикорупційних запобіжників у процедурах позасудового врегулювання спорів.

Практична значущість отриманих результатів трансформується у комплексні рекомендації щодо доктринальної гармонізації ретрибутивних методів із ресторативними практиками, що забезпечує векторизацію кримінально-правового впливу в напрямі гуманізації правового статусу неповнолітнього.

Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація, *actus reus*, *mens rea*, відновне правосуддя, заохочувальні норми, медіація, неповнолітні.

Література

1. Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальному судочинстві: резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 2002/12 від 24.07.2002. С. 39–42. URL: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Basic_Principles_on_the_use_of_Restorative_Justice_Programs_in_Criminal_Matters.pdf.
2. Василенко Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту. Baltija Publishing. 2020. С. 131–150. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-033-9-8>.
3. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

4. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010.

5. Митрофанов І. І. Теоретико-філософські підґрунтя кримінально-правового впливу: від каральної парадигми до відновлювального правосуддя. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 1002–1015. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1\(43\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1(43)-1002-1015).

6. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович; М-во освіти і науки України, Кременчук. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 575 с.

7. Митрофанов І. І. Механізм кримінально-правового регулювання: монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. 480 с.

8. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013.

9. Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>.

10. Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254–257. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63>.

11. Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх в умовах війни). *Захист прав дитини в умовах воєнного стану : Колективна монографія*. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 1232 с. С. 854–878. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-36>.

12. Трубников В. М., Денисова Т. А. Відновне правосуддя стосовно неповнолітніх: яким воно має бути? *Юридичний журнал*. 2004. № 12 (30). С. 59–64.

13. Dünkler F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. N. 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaeetze/2005/aufsaeetze_06_2005.pdf

14. Miers D., Hale C., Maguire M., Netten A., Newburn T., Uglow S. An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes. London: Home Office, 2001.

15. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 184 с.

16. Костенко О. М. Соціопатична особа і концепція експесу у кримінології. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 196–200.

17. Костенко О. М. Основи соціально-натуралітичної юриспруденції та кримінології : монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. 140 с.

18. Костенко Олександр. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори : монографія. Київ : Паливода А.В., 2020. 812 с.

19. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>.

20. Однолько І. В. The theoretical basis of crime prevention. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. 2013. Vol. 4, № 29. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.29.6538>.

21. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/download/172962/173294>.

22. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999.

23. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/9.pdf.

Information about the authors:

Mytrofanov Ihor Ivanovych,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Fundamental and Sectoral Legal Sciences
of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
20, Universytetska str., Kremenchuk, 39600, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

Svietlichnyi Igor Valeriyovych,

PhD student,

Research Center,

Dnipro, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>